

TEORIJE DRUŠTVENE MODERNIZACIJE I STRUKTURE ORGANIZIRANOGA NASILJA

Tomislav SMERIĆ, Zdenko ZEMAN, Gabrijela SABOL
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.422
Pregledni rad

Primljeno: 22. 11. 2004.

U radu se zastupa stajalište da jednu od ključnih premisa makrosocioloških teorija 19. stoljeća – "pacifističku" ideju o progresivnoj eliminaciji nasilja iz života modernoga društva – treba korigirati pristupom koji neće ignorirati perzistirajuću koegzistenciju "organiziranoga nasilja" (ovdje, primarno, vojne moći i institucija) i modernoga društvenog "reda/poretka". Uvid u tu koegzistenciju već se razgovijetno artikulirao i afirmirao u nekim recentnijim sociološkim teorijama društvene modernizacije, u obliku jasnoga prepoznavanja autonomne uloge "strukture organiziranoga nasilja". U tom sklopu "autonomnost" znači da se modernizirajući učinci "vojnoga faktora" više ne svode na puke izvedenice iz djelovanja čimbenika "višega reda" (ekonomskih, političkih, ideoloških, tehničko-tehnoloških itd.), nego da se njegovo djelovanje interpretira kao djelovanje instancije s vlastitom (specifičnom) razvojnom logikom i dinamikom – uvijek u interakciji s drugim temeljnim razvojnim dimenzijama. Spomenuti nalaz upućuje na oprez i u odnosu na teorijske pokušaje identificiranja modernizacije i "progresivne" demilitarizacije posthladnoratovskih društava.

✉ Tomislav Smerić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Tomislav.Smeric@pilar.hr

STRUKTURE ORGANIZIRANOGA NASILJA I KONSTITUIRANJE MODERNOGA DRUŠTVA/DRŽAVE

Usprkos tomu što već neki od utemeljitelja sociologije upozoravaju na važnost konstruktivnog utjecaja niza aspekata struktura organiziranoga nasilja¹ – vojnog organiziranja i modela društva – na konstituiranje modernoga društva,² opći evolucionistički model shvaćanja društvenoga razvoja utemeljen na ideji napretka uključuje i pretpostavku o tek "privremenoj

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

nadmoćnosti" osobina vojne aktivnosti (vojnih režima) u "osnovnoj evoluciji čovječanstva" (Comte, 1989., 291). Upravo će se stajalište o "progresivnoj" eliminaciji i umanjivanju važnosti uloge "vojnoga faktora" pokazati vrlo otpornim te dugoročno utjecati na status problematike u makrosociološkim razvojnim teorijama. "Vojnička društva" u teorijama društvenoga razvoja 19. stoljeća u pravilu su shvaćena kao "rani", "primitivni" društveni tipovi,³ koji bivaju prevladani nastupanjem "pozitivnog", "industrijskog", "civiliziranog" socijalnog poretka, dok se "organizirano nasilje" procjenjuje "reliktom barske prošlosti u nestajanju" (Andreski, 1968., 1). Prepoznavanje autonomne uloge struktura organiziranoga nasilja u recentnijim sociološkim teorijama društvene modernizacije javlja se kao aspekt širega kritičkog sučeljavanja sa "štetnim postulatima" shvaćanja društvene promjene u teorijama 19. stoljeća (vidi npr. Tilly, 1997.) te posebno u sklopu oživljavanja sociologije države 1980-ih. Njea karakterizira uočavanje "marksističkih i liberalnih" propusta razumijevanja države kao nositelja vojne moći, kao i "realističko" suprotstavljanje zagovornicima teze o "kraju povijesti" u posthladnoratovskom razdoblju (Dandeker, 1994., 638). Giddens tako konstatira da autonomna uloga vojne moći u razvoju moderniteta – pitanja "tko kontrolira sredstva nasilja, koliko je ta kontrola potpuna i za koje ciljeve se koristi" (Giddens, 1987., 2) – predstavlja fenomen koji izmiče i socijalnoj teoriji 19. stoljeća i suvremenoj. "Liberalnoj" i "marksističkoj" teorijskoj orijentaciji pritom je zajednička pretpostavka o industrijskom poretku kao pacifističkoj snazi koja progresivno nadvladava militarističke težnje ranijih tipova društva (Giddens, 1987., 26). Mann drži da ovdje nije riječ tek o propustu utemeljitelja sociologije, nego o "uvelike namjernom" zanemarivanju problematike zasnovanom na vjerovanju da će "buduće društvo biti pacifističko i transnacionalno" – "razumljivom gledanju na devetnaesto stoljeće iz anglo-francuske perspektive" kao na "stoljeće mira" (Mann, 1987., 55). Slično tome, i Dandeker ističe da je ideja "društva bez rata" ili "postvojnoga društva" imala "ključnu ulogu u klasičnim djelima osnivača sociološke misli devetnaestog stoljeća" te da je "većina sociologa od tada posvećivala nedostatnu pozornost ratu i vojnoj moći upravo stoga što su prihvatili neku od inačica (ove) paradigme" (Dandeker, 1998., 140), opihodeći se redukcioniistički prema ovoj razvojnoj dimenziji – svodeći vojnu moć na druge elemente moderniteta i ne prepoznajući je kao konstitutivno obilježje svijeta kompetitivnih država.

Niz recentnih, na kritici "monofaktorskih", "endogenih" i "evolucioniističkih" teorija društvenoga razvoja utemeljenih konceptualizacija socijalne modernizacije eksplicitno pripisuje strukturama organiziranoga nasilja autonomnu ulogu u

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

procesima formiranja modernoga društva i države. Atribuiranje "autonomnosti" pritom označuje nastojanje da se determinacijski učinci vojnog ne objašnjavaju reduciranjem na djelovanje čimbenika "višeg reda" (npr. ekonomskih, političkih, ideologijskih, tehničko-tehnoloških i sl.), nego da se njegovo djelovanje, u interakcijskom odnosu s drugim procesima, interpretira kao djelovanje instancije s vlastitom (specifičnom) razvojnom dinamikom.⁴ Usprkos različitim stajalištima u pogledu interpretacije pojedinih problemskih sklopova, studije Giddensa (1987.), Manna (1993.), Tillyja (1994.) i Barbere (1998.) demonstriraju spomenutu orijentaciju, "(re)habilitirajući" važnost razmatranja uloge struktura organiziranoga nasilja u sklopu teorija društvenoga razvoja. Rekonstrukcija njezina karaktera u "tranzicijskim" procesima formiranja modernoga društva/države u spomenutim teorijama, čiji sažet prikaz slijedi, razotkriva je kao istodobno "inovativnu" i "konzervativnu", dok model društvenog/državnog ovladavanja sredstvima organiziranoga nasilja prepoznaje kao katalizator i/ili uzor regulacije niza nevojnih društvenih "modernizacijskih" promjena.

Konsolidacija kontrole sredstava nasilja u sklopu prijelaza s "tradicionalne" k "nacionalnoj državi". U sklopu analize razvoja moderne nacionalne države (nation-state) i globalizacije ove "političke forme" Giddens posebno ističe važnost i značenje uloge vojne moći u tom procesu. Poduzeta "institucionalna analiza modernosti" (Giddens, 1997., 1) pretpostavlja postojanje četiriju "institucionalnih grupiranja" povezanih s modernitetom koje čine pojačano nadgledanje, kapitalističko poduzetništvo, industrijska proizvodnja i konsolidacija centralizirane kontrole sredstava nasilja" (Giddens, 1987., 5). Ona su međusobno povezana tijekom razvoja modernih institucija, no istodobno "niti jedno od (spomenutih) institucionalnih grupiranja nije moguće reducirati na neko od ostalih" (Giddens, 1987., 5; 1997., 61). Pritom Giddens primjećuje da "izmijenjenoj prirodi vojne moći do koje dolazi razvojem sredstava za vođenje industrijaliziranog rata" (kao ni ekspanziji uloge nadgledanja) u društvenim znanostima nije posvećena pozornost usporediva s interesom za kapitalizam i industrijalizam kao institucionalne poretke modernosti (Giddens, 1987., 294). Interna pacifikacija i industrijalizacija rata ključni su procesi vezani uz transformaciju uloge vojne moći koji obilježavaju tranziciju iz tradicionalnih država u nacionalne države. U usporedbi s tradicionalnom, nacionalna država⁵ – "ograničeni kontejner moći" (bordered power-container), tj. "niz institucionalnih oblika vladanja koji održava administrativni monopol nad teritorijem s označenim granicama, čija je vladavina sankcionirana zakonima i izravnom kontrolom sredsta-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

va internog i eksternog nasilja" (Giddens, 1987., 120-121) – jest uvelike interno pacificirana, pa je monopol nad sredstvima nasilja obično samo indirektno resurs održavanja "vladavine".⁶ Interna pacifikacija država inherentan je dio ekspanzivne administrativne koordinacije, koja obilježava prijelaz iz apsolutističke države (kao zadnjeg oblika tradicionalne države) u nacionalnu državu. Ona obuhvaća niz pojava vezanih uz progresivno smanjivanje udjela nasilja u unutarnjim poslovima nacionalnih država – od karaktera izvršenja zakonskih sankcija (npr. postupno nestajanje javnih smaknuća i spektakularnosti kažnjavanja) do uklanjanja nasilja kao raspoloživoga sredstva prisile iz sustava proizvodnje (tj. njegove "demilitarizacije"). Bitno obilježje interne pacifikacije jest i povlačenje vojske iz izravne participacije u unutarnjim poslovima države, tj. odvajanje eksternoga vojnog djelovanja države od djelovanja protiv "kriminala i bezakonja". Ono istodobno znači i koncentraciju vojne moći te njezino eksterno orijentiranje prema drugim državama u sistemu nacionalnih država. Konsolidacija unutarnjih administrativnih resursa države – jačanje nadgledanja kao mobiliziranje administrativne moći pohranjivanjem i kontrolom informacija – "oslobađa" administrativnu moć od nužnosti utemeljenja na prisilnim sankcijama oružane sile. Kontrola sredstava nasilja ostaje osnovicom državne moći, no ekspanzija mogućnosti nadgledanja i interna pacifikacija radikalno smanjuju ovisnost državnog aparata o primjeni vojne sile kao sredstva vladanja – razlikovanje vojske i civilne policije simbol je i materijalni izraz ovoga fenomena (Giddens, 1987., 187-192). Industrijalizacija rata drugi je bitan proces koji prati uspon nacionalne države, oblikuje konfiguraciju sistema nacionalnih država te vodi stvaranju svjetskoga vojnog poretka (Giddens, 1987., 5) kao jedne od dimenzija globalizacije (uz sustav nacionalnih država, svjetsku kapitalističku ekonomiju i međunarodnu podjelu rada; Giddens, 1997., 71). Ovaj proces, koji započinje potkraj 18. stoljeća, a kulminira u 20. stoljeću, osim primjene tehnika industrijske proizvodnje na proizvodnju naoružanja i adaptacije novih sredstava transporta i komunikacije za vojne svrhe, uključuje i profesionalizaciju vojske (napuštanje angažiranja plaćenika) te reorganizaciju časničkoga zbora, odbacivanje spektakularnih i ritualnih aspekata ratovanja te integraciju vojnih kampanja na kopnu, moru i u zraku u sklopu općih strategijskih ratnih planova, kao elemente tranzicije iz "ograničenoga" rata u "totalni rat" (Giddens, 1987., 223-224). Razmatrajući društvene posljedice "institucionalnog utjecaja rata", Giddens primjećuje da je "vojna angažiranost država snažno utjecala na razvoj državljanskih prava i njihovu povezanost s drugim obilježjima societalne orga-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

nizacije". Pritom se – kako zajednički obrasci razvoja "klasične nacionalne države", tako i razlike između država – mogu rasvijetliti razmatranjem modaliteta suodnosa dodjele državljanskih prava (kao ustupka dominantne klase) i vojne obveze (čije prihvaćanje dodjela prava implicira). Giddens zaključuje da se "nacionalna država i masovna vojska javljaju zajedno, kao tijesno povezana obilježja državljanstva unutar teritorijalno ograničenih političkih zajednica" (Giddens, 1987., 233). Ovaj je odnos posebno osnažen tijekom totalnih svjetskih ratova, koji kanaliziraju razvoj državne suverenosti vežući ga uz državljanstvo i nacionalizam te transformiraju socijalni poredak nizom "inovacija" – od institucionalizacije klasnoga konflikta, stimulacije metoda masovne proizvodnje, integriranja znanosti i tehnologije kao glavnoga medija industrijskoga napredovanja do utjecaja na unutarnju političku organizaciju država uključenih u rat. Giddens ističe da je "u dvadesetom stoljeću utjecaj rata na opće obrasce promjene bio tako dubok da je gotovo apsurdno pokušati interpretirati te obrasce bez njihova sistematičnog uvažavanja", jer su "ratovi proizveli transformacije... trajne važnosti za institucije kako ekonomski naprednih, tako i drugih tipova društava u svjetskom sistemu" (Giddens, 1987., 244). Istodobno, kombinacija industrijske i vojne moći bila je i jedan od čimbenika globalnoga širenja modela nacionalne države (Giddens, 1987., 255).

Vojna moć i militaristička "kristalizacija" moderne države. Studiju o "povijesti moći" u razdoblju "dugog devetnaestog stoljeća" (od 1760. do 1914.) Mann zasniva na pretpostavci prema kojoj "četiri izvora socijalne moći – ideologijski, ekonomski, vojni i politički – fundamentalno determiniraju strukture društava" (Mann, 1993., 1). Mannov model organizacije moći pretpostavlja da pojedini izvori moći interakcijom mijenjaju svoje unutarnje oblike i izvanjske razvojne putanje, pa su u tom smislu povijesni događaji ishodi razvojne isprepletenosti i prožimanja više izvora moći. Kao jedna od determinanti strukture društava vojna moć – "socijalna organizacija fizičke sile" zasnovana na nužnosti organizirane obrane i korisnosti agresije – čini i jednu od analitičkih dimenzija Mannove "polimorfne teorije" uspona moderne države. Moderne države "dubinski" su "polimorfne" – često se "zbrkano", a ne "koherentno", kristaliziraju kao središta više mreža moći. Pritom odnosi između pojedinih funkcionalnih kristalizacija nisu sistemični, a razne su kristalizacije ponekad i u konfliktu (Mann, 1993., 75-77). Fundamentalne kristalizacije država Zapada, koje Mann označuje kao "kristalizacije višeg reda", u promatranom razdoblju uz kapitalističku, reprezentativnu i nacionalnu obuhvaćaju i militarističku kristalizaciju, pri čemu je svaka od njih obilježena specifičnim unutarnjim "dijalektičkim" konfliktima. Usprkos razlikama u karakteristikama i dinami

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

odvijanja ovih procesa između pojedinih država, Mann konstatira da se mogu identificirati četiri opća smjera kristalizacije moderne države – "k dozirivanju kapitalističkih ekonomskih odnosa, k većoj reprezentativnosti, k jačanju nacionalne centralizacije te k profesionaliziranju i birokratiziranju državnog militarizma" (Mann, 1993., 81-82). Primjeri zapadnih država pritom pokazuju da izostanak modernizacije (kristalizacije) svih četiriju izvora društvene moći znači i "nestanak" država. Razmatrajući odnose "prioritetnosti" statusa pojedinih izvora moći u kronološkom redosljedju strukturiranja društava promatranoga razdoblja, Mann u odnosu na ulogu vojne moći iznosi pretpostavke prema kojima (a) tijekom 18. stoljeća ekonomski i vojni izvori društvene moći prevladavajuće određuju socijalnu strukturu društava Zapada. Do 1800. "vojna revolucija" (osiguravajući "autoritativnu" moć) i uspon kapitalizma "transformiraju Zapad", pri čemu zbog njihove uske međupovezanosti ni jednoj od ovih kristalizacija ne pripada pojedinačni determinacijski prioritet; (b) u 19. stoljeću vojna moć postaje "supsumirana" u "modernu državu", a kako kapitalizam nastavlja revolucionirati gospodarstvo, ekonomski i politički izvori moći počinju dominirati (Mann, 1993., 1-2). Detaljno analizirajući ulogu vojne moći u 18. stoljeću, u sklopu razmatranja različitih obrazaca "kristalizacije" struktura europskih država i SAD-a, Mann zaključuje da jačanje geopolitičkoga militarizma potiče rast država i modernizaciju. Posredovanjem vojnoga čimbenika "države postaju mnogo značajnije svojim podanicima", a kao produkt sve jačega državnog militarizma naglašeno se oblikuju pitanja političke reprezentacije i nacionalno pitanje (Mann, 1993., 214-215). Mann drži da bi bez fiskalno-vojnih kriza izazvanih ratovanjem "država i 'nacionalna' politika (ostale) nedovoljno istaknute u popularnom iskustvu da bi provocirale klasnu borbu oko reprezentacije". Ratne krize oblikuju kontekst javljanja nacionalne natklasne samosvijesti te "politiziraju" i "naturaliziraju" klasne odnose – bez pritisaka novačenja, ratnih poreza i zajmova "narod" bi ostao apolitičan, zadovoljan u "ignoriranju države" (Mann, 1993., 224). U ovoj "militarističkoj (razvojnoj) fazi" geopolitički militarizam iziskuje mobilizaciju svih izvora moći, nadilazeći postojeće lokalne i regionalne mreže, utječući na oblikovanje centralizirane, diferencirane i autonomne nacionalne države, razarajući istodobno države alternativnog oblika. U 19. stoljeću vojna organizacija je u isti mah "birokratski apsorbirana u državu" (što nije značilo i kraj njezine institucionalne autonomije) te profesionalizirana ("ostajući isprepletena s klasama i državnom birokracijom"). Vojna je moć formalno monopolizirana i ograničena od države, no vojne su elite zadržale znatnu ("kastinsku") autonomiju u odnosu na karakter distribucije političke moći unutar država. Autonomija vojne moći nadživjela je tako uspostavu državnoga monopola

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

na organizirano nasilje, ali i proširenje opsega civilnih državnih funkcija na sektore izvan uske "vojne kristalizacije". Države postaju reprezentativnije i birokratiziranije, a "civilna društva", na podlozi teritorijaliziranih socijalnih identiteta i interesa, "naturalizirana" u nacije-države, zatvorena u kavez državnog suvereniteta i granica". Pritom vojna kristalizacija mijenja karakter – vojska više ne dominira državom kao u ranijem razdoblju, već postaje autonomnija unutar države te sposobnija za "izoliranu infrastrukturnu kontrolu" (Mann, 1993., 504-505). Dvije funkcije vojne moći – "unutarnji" i "geopolitički militarizam" – reprezentiraju pritom dva aspekta militarističke kristalizacije države. Vojna uloga u održavanju unutarnjeg reda postupno se transformira i specijalizira samo za neke od oblika unutarnje represije nezadovoljstava (organizirane nasilne pobune) te se sve više razlikuje od eksterne ratne uloge (sve divergentnije taktike, tipovi oružja, discipline itd.), no ostaje relevantna u zapadnim društvima sve do 20. stoljeća, usprkos razvoju regionalnih i nacionalnih policijskih snaga. Funkcija provođenja unutarnje represije uključuje vojsku (posebno časničku grupaciju) u šire političke mreže, veže je uz zaštitu interesa novih i starih dominantnih klasa te je čini njihovom poveznicom. Rast interne vojne birokracije, profesionalizacija i "tehnokratska" suradnja s industrijskim kapitalistima na formiranju "vojno-industrijskog kompleksa" kroz 19. stoljeće, jačaju stupanj segregiranosti te "privatnost" djelovanja i institucionalnu autonomiju oružanih snaga u odnosu na civilnu i državnu kontrolu. Masovno sudjelovanje u oružanim snagama, koje koincidira sa stjecanjem univerzalnoga prava glasa kao kompenzacije za obveznu vojnu službu, utječe i na profiliranje kompromisnoga modela vojnog, odozgo discipliniranog, državljanstva – "segmentalnog" oblika participacije što ga definira režim i disciplinirana racionalizirana vojna hijerarhija. Časnička kasta osigurava efektivnu "segmentalnu" kontrolu nad masom vojnika, bez većih koncesija građanima, nacijama ili klasama – masovne vojske u postrevolucionarnom (postnapoleonskom) razdoblju tako ne čine (emancipirani) "građani", već "lojalisti nacionalne države".⁷ Ovaj dualizam unutar vojne kristalizacije rekreira autonomiju vojne moći, tek maskiranu ranijom inkorporacijom u državu, čineći je nadmoćnom i neovisnom u odnosu na druge državne kristalizacije, što, prema Mannu, osigurava održavanje i utjecaj "segmentalnog militarizma" sve do 20. stoljeća.

"Prisila" kao determinanta konstituiranja europskih država. Tillyjevo razmatranje procesa formiranja europskih država od 990. do 1992. smješta organizaciju "prisile" i pripreme za rat u središte analize, polazeći od dvije opće pretpostavke: (1) državne strukture uglavnom su se javile kao usputni produkti napora "vladajućih" (*rulers*) na stjecanju sredstava za rat; (2) odnosi između država, posebno oni vezani uz ratove i ratne

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

pripreme, snažno su utjecali na proces formiranja država (Tilly, 1994., 14). Rat i pripreme za rat uključile su "vladajuće" u ekstrakciju sredstava za rat od onih koji su takve resurse posjedovali, uz primjenu pritisaka i/ili kompenzacija. Ekstrakcija i borba oko sredstava za rat stvorile su središnje organizacijske strukture država, a kao posljedica razlika u tipu i relativnoj uspješnosti primjene strategija ekstrakcije organizacijski oblici država (carstva, sustavi fragmentirane suverenosti i nacionalne države) slijedili su različite razvojne putanje u različitim dijelovima Europe. Prednost u vođenju rata stječu države koje mogu održavati stajaće vojske, tj. države koje imaju pristup kombinaciji velikih ruralnih populacija, "kapitalista" (trgovci, poduzetnici, financijeri specijalizirani za akumulaciju, nabavu i prodaju kapitala – ne nužno i izravni organizatori proizvodnje) i relativno komercijaliziranoga gospodarstva. Njihov oblik države – nacionalna država – postaje dominantan te prema njemu konvergiraju i ostale države u Europi (Tilly, 1994., 15-16). Ključnu ulogu u tom procesu ima interakcija koncentracije prisile i kapitala. Terminom "prisila" (*coercion*) Tilly označuje "primjenu, u obliku prijetnje ili stvarnu, djelovanja koje obično uzrokuje gubitak ili štetu osobama ili posjedima pojedinaca ili grupa koji su svjesni i akcije i potencijalne štete" (Tilly, 1994., 19). Sredstva prisile primarno su vezana uz oružanu silu (no uključuju i ustanove zatvaranja, eksproprijiranja, ponižavanja i publikacije prijetnji) te, poput "kapitala" (na području eksploatacije), mogu biti koncentrirana i akumulirana. Zajednički rast akumulacije i koncentracije prisilnih sredstava "proizvodi države; on proizvodi distinktno organizacije koje kontroliraju glavna koncentrirana sredstva prisile unutar dobro definiranih teritorija te imaju prioritet u nekim aspektima nad svim drugim organizacijama koje djeluju unutar tih teritorija". Pritom ratni sukobi stvaraju državne strukture "ne samo u obliku vojski već i civilnog osoblja koje prikuplja sredstva za održavanje vojski te organizira vladarev stalan nadzor nad ostatkom civilne populacije" (Tilly, 1994., 19-20). Analizirajući suodnošenje promjena aktera ratovanja i obilježja organizacije europskih država, Tilly razlikuje četiri osnovna razdoblja: (1) *patrimonijalizam* – razdoblje do 15. stoljeća u kojem su glavni akteri ratovanja plemena, feudalne vojske i urbane milicije, dok monarsi vrše ekstrakciju potrebnoga kapitala (u obliku danka ili rente) od posjeda i populacija koje imaju pod neposrednom kontrolom; (2) razdoblje *posredništva* ili "mešetarenja" (*brokerage*) – od 1400. do 1700. s dominantnom ulogom plaćeničkih snaga, tijekom kojeg se vladari oslanjaju na formalno neovisne "kapitaliste" radi osiguranja zajmova, upravljanja prihodovnim poduzetničkim aktivnostima te uvođenja i prikupljanja poreza; (3) *nacionalizacija* – razdoblje od 1700. do 1850. u kojem države stvaraju masovne vojske iz vlastitih 'nacionalnih' po-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

pulacija, dok suvereni apsorbiraju oružane snage u državnu administrativnu strukturu te preuzimaju izravno upravljanje fiskalnim aparatom; (4) *specijalizacija* – razdoblje od 1850. (do "nedavne prošlosti") u kojem vojne snage jačaju kao moćna specijalizirana grana nacionalne vlasti, kada raste organizacijska odvojenost fiskalnih i vojnih aktivnosti, jača podjela rada između vojske i policije, reprezentativne institucije stječu zamjetan utjecaj nad vojnom potrošnjom, a države šire opseg svojih distributivnih, regulativnih, kompenzacijskih i sudskih aktivnosti (Tilly, 1994., 29). Pritom se u svakom od navedenih razdoblja javljaju razne kombinacije odnosa između "kapitala" i "prisile" koje oblikuju razne obrasce (ili "putanje") formiranja države: "prisilno-intenzivni" obrazac karakterističan za "vanjski krug" europskih država (npr. Rusija, Poljska, Mađarska); "kapitalno-intenzivni" obrazac svojstven gradovima-državama i urbanim federacijama u "unutarnjoj zoni" (npr. Venecija, Genova, Dubrovnik); obrazac "kapitalizirane prisile" u "međupodručjima" (npr. Francuska, Britanija, kasnije Pruska), koji ranije, u odnosu na ostale obrasce, proizvodi razvijene nacionalne države (Tilly, 1994., 187-188). Tilly zaključuje da je stvaranje europskih država započelo s vrlo različitih pozicija, no vojna kompeticija u konačnici usmjerava proces u istom smjeru te "čini podlogu stvaranja i konačne dominacije nacionalne države" (Tilly, 1994., 190-191). Obrazac "kapitalizirane prisile" pokazuje se najdjelotvornijim u ratu, pa velike nacionalne države, kao dominantni politički entiteti i modeli formiranja države, potiskuju carstva i gradove-države te definiraju karakter europskoga sustava država i "globaliziraju" njegov doseg. Sve veća orijentacija europskih država prema nadgledanju, kontroliranju i monopoliziranju sredstava nasilja rezultirala je svojevrsnom "bifurkacijom nasilja" – stvaranjem kontrasta između (koncentriranoga) nasilja državne sfere i relativnoga nenasilja (pacifikacije) civilnoga života. Ovaj proces proistječe iz izgradnje vlastitih prisilnih sredstava države (oružane sile), uz istodobno lišavanje pristupa tim sredstvima "unutarnjih rivala" i "razoružavanje" civilne populacije zapljenama oružja po završetku pobuna, zabranama dvoboja, uspostavom nadzora nad proizvodnjom oružja, uvođenjem dozvola za privatno posjedovanje oružja itd. (Tilly, 1994., 68-69). Time se oblikuje i jasna distinkcija "unutarnje" i "vanjske" politike te istodobno jača povezanost ratovanja i državne strukture. Stvaranje oružanih snaga generira nastanak trajnih državnih struktura, jer "vojska postaje značajna organizacija unutar države", a i zato što njezina izgradnja i održavanje iziskuje "komplementarne organizacije – trezore, službe opskrbe, mehanizme novačenja, porezne urede itd." (Tilly, 1994., 70). Državno stvaranje vojne sile jedan je od aspekata procesa sve jače državne intervencije u svakodnevni život, koja u populaciji potiče otpore, pojavu kolektivne akcije te postav-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

ljanje zahtjeva u odnosu na državu. Tako se, uz ostala prava, povlastice i zaštitne institucije, i "jezgra onog što danas nazivamo 'državljanstvom' sastoji od višestrukih pogodbi skovanih između vladajućih i onih kojima se vlada tijekom njihovih borbi oko sredstava djelovanja države, posebno onih za vođenje rata" (Tilly, 1994., 102-103). S "nacionalizacijom" vojne moći (nakon 1750.) države prelaze sa sustava neizravne na sustav izravne vladavine – neposredovane intervencije u živote lokalnih zajednica. U sklopu prijelaza s unajmljivanja plaćenika na regrutiranje iz nacionalnih populacija te povećanja oporezivanja za održavanje velikih vojnih snaga potrebnih za ratovanje u 18. stoljeću, vladari nastoje ukloniti, zaobići ili koptirati autonomne posrednike vladavine (npr. kler, zemljoposjednike, urbane oligarhije, neovisne "profesionalne" ratnike) i izravno posegnuti u lokalne zajednice, pa su "stoga nacionalne stajaće vojske, nacionalne države i izravna vladavina uzrokovali jedni druge" (Tilly, 1994., 103-104). Reorganizacija (nacionalizacija) vojnih snaga, osim što je uvukla države u pogađanje s podvrgnutim populacijama, a zbog pojave niza novih potreba i troškova (npr. prava veterana, briga za obitelji ranjenih i poginulih, smještaj i opskrba vojske u garnizonima, održavanje reda, briga o zdravlju i edukaciji), bila je i ulazni klin ekspanzije niza drugih državnih aktivnosti u ranije privatnim i lokalnim sferama – "invaziju svakodnevnih društvenih odnosa od strane predatorske države bez presedana" (Tilly, 1994., 115). Uspostavu sustava izravne vladavine od 18. stoljeća prati i pomak od "reaktivne" državne represije prema "proaktivnoj", stvaranje sustava nadziranja i izvješćivanja namijenjenoga predikciji i prevenciji prijetnji državi, što predstavlja tek jedan od aspekata proširene interne (nametanje nacionalne vojne službe, standardizacija jezika, organiziranje nacionalnih tržišta rada itd.) i eksterne uloge (nadzor granica) države. Artikulacije nacionalnih politika, uz iskustvo rata, "homogeniziraju život unutar država", dok on "između država" postaje "heterogenijim". Tilly konstatira da je "borba oko sredstava za rat proizvela državne strukture koje nitko nije planirao stvoriti, niti ih je posebno priželjkivao" – stvaranje organizacija za vođenje rata i organizacija za ekstrakciju sredstava za vođenje rata od podvrgnute populacije je, mimo namjere vladajućih, stvorilo i birokratske organizacije s razvijenim vlastitim interesima, pravima, potrebama i zahtjevima (Tilly, 1994., 115-117). Okolnost da je vođenje rata i nastojanje na izgradnji vojnih sposobnosti, nakon što je "stvorilo nacionalne države" (njihove institucionalne infrastrukture) "kao svojevrсни uzgredni proizvod", vodilo "civilijanziranju vladavine i unutarnje politike", Tilly drži "središnjim paradoksom formiranja država u Europi" (Tilly, 1994., 206). Naime, posebno u razdoblju "specijalizacije" (nakon 1850.), mijenja se "sektorska" struktura državne potrošnje (Tilly, 1994., 122), a civilne

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

birokracije i zakonodavstvo obuhvaćaju i vojnu organizaciju te mijenjaju njezin položaj – od dominantnoga statusa autonomnoga dijela državne strukture u subordiniraniji položaj sektora pod kontrolom civilne administracije.

"*Vojni faktor*" u tranziciji od "provincijalnih" prema "političkim" društvima. Radikalizirajući Tillyjevo stajalište, Barbera ističe da "vojni faktor, shvaćen u širem smislu, igra najznačajniju ulogu u stvaranju, održavanju i jačanju teritorijalne države", čija se "egzistencija, granice, koordinirane birokratske strukture i sposobnosti odlučivanja javlja iz organiziranog konflikta" (Barbera, 1998., 67). Državni organizacijski razvoj (sekularna birokracija, porezni sustav, regulacija ekonomskih aktivnosti) rezultat je politika oblikovanih da bi se zaštitile teritorijalne granice od vanjske agresije te sputalo pojedince ili grupe unutar socijalnoga poretka koji se služe nasiljem ili prijete njime nastojeći ostvariti svoje posebne interese. Povijest države stoga jest "povijest rata i priprema za rat", a njezine su glavne prekretnice određene primarno "strategijsko-vojn timer kontingencijama" (Barbera, 1998., 74-75). Središnja tema Barberine studije jest razmatranje uloge "vojn timer faktora" u procesu tranzicije iz pretpolitičkih, "provincijalnih" (*provincial*) u "politička" (*political*) društva.⁸ Pritom značenje ovih termina nije povijesno fiksirano, nego oni imaju transhistorijski, univerzalistički karakter – može se, naime, utvrditi postojanje njihovih "antičkih, srednjovjekovnih i modernih manifestacija" (Barbera, 1998., 16). Isto tako, "tranzicija" ne podrazumijeva nužnu, ireverzibilnu, jednolinijsku, evolutivnu sukcesiju ovih dvaju tipova društava, nego je "uzrokovana nepredvidljivim događajima, akcidentalnim okolnostima, eksternim silama praćenim intenzivnim religijskim, ekonomskim, političkim i vojnim konfliktima" (Barbera, 1998., 21). Barbera prepoznaje "konflikt između vrijednosti provincijaln timer društva i onih zajednice ratnika kao jedan od ključnih povijesnih konflikata", a vojnu službu – uz nju vezano "naglašavanje vrijednosti zapovijedanja, discipline, nasilja, slave, časti, napredovanja prema zaslugama, mladosti i jednakosti te oslobađanje od societalnog moraliteta za sukoba s neprijateljem" – katalizatorom tranzicije iz provincijaln timer društva u političko (Barbera, 1998., 86). Neka od strukturnih obilježja vojne organizacije imaju paradigmatiku vrijednost za model političkoga društva. Dok su provincijalna društva "inherentno pluralistička" (komponirana od autonomnih asocijacija i korporacija), vojna je zajednica "atomistička" – između zapovjednika i pojedinačnoga vojnika ne tolerira se postojanje posredničkog autoriteta koji bi oslabio jedinstvo i izravn timer zapovijedanja. Izravn timer vojne vladavine ima nagrizajući učinak na autoritet korporativnih uglednika, potičući osjećaj

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

jednakosti i individualizma u drugim socijalnim odnosima (Barbera, 1998., 87). Izvanredna "racionalnost" vojničke zajednice u pogledu distribucije funkcija i autoriteta – uspješnost njezina djelovanja iziskuje potiskivanje askriptivnih statusa u odnosu na meritokratska načela sposobnosti i kvalificiranosti – utječe na sekularizaciju moralnosti pretpolitičkih društvenih poredaka naglašavanjem utilitarnih, hedonističkih i pragmatičnih vrijednosti. Masovne vojske oblikovane u totalnim "ratovima naroda" predstavljaju posebno učinkovito akulturacijsko sredstvo državne inkorporacije pojedinaca oslobođenih od posredujućih entiteta. No održavanje masovnih vojski iziskuje i dodjelu ustupaka, jer lojalnost treba osnažiti dodjelom privilegija. Utoliko je tek podizanje masovnih vojski na temelju opće vojne obveze "predstavljalo pravi početak političkog društva, individualizma i nacionalizma", pri čemu su "garnizoni legla, najprije vojne, a zatim sve više i civilne (građanske) jednakosti" (Barbera, 1998., 91).⁹ Razvoj i održavanje "nacionalno" regrutirane stajaće vojske bio je i jak poticaj pomaku od neizravne vladavine k izravnoj. Troškovi održavanja i regrutacijsko posezanje u svaku od "sekcija" socijalnoga poretka iziskuju birokratsku ekspanziju državnih funkcija u dotad ekskluzivne lokalne i privatne sfere. Totalni ratovi, uz povećanje i transformaciju zajednice ratnika te prijenos nadzora nad njima s privatnih na zastupnike države, "unutar difuznog i šarolikog tkiva tradicionalnog socijalnog poretka pod opsadom", predstavljali su "početak povijesti političkog društva", jer je "teritorijalna država u biti integrirani borbeni stroj" (Barbera, 1998., 79-80). Totalni rat uzrokuje uspon teritorijalnih država, povezujući ratni napor s državljanstvom i nacionalizmom, utječući na proširenje državljanških prava s implikacijama na druga obilježja socijalnoga poretka. Uključivanjem u totalne "narodne" ratove vojna zajednica prerasta u permanentnu instituciju države u nastajanju. Pritom provincijalno društvo u tranziciji lakše stvara i održava nacionalni vojni *establishment* od bilo koje druge javne institucije – "kao revolucionarna snaga vojna zajednica pridonosi dezintegraciji starog režima", a "kao konzervativna agencija omogućuje ... održanje unutarnjeg mira i osiguranje nacionalne sigurnosti" (Barbera, 1998., 89). Djelovanje struktura organiziranoga nasilja na konstituiranje političkoga društva iskazuje se na planu: (a) konsolidacije moći (ratni imperativi "organizacije i racionalizacije" utječu na centralizaciju te povećanje moći i utjecaja vlada, uz istodobno slabljenje razlike između civilne i vojne administracije); (b) unifikacije zakona (na temelju ratne "uniformnosti" zapovijedanja zakonima se uklanjaju frakcijski animoziteti i ponašanja te uvodi socijalna standardizacija – zakonski monizam i egalitarizam u

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

odnosu na status pojedinaca); (c) mobilizacije morala (rat utječe na stvaranje osjećaja "moralnog značenja" u političkom društvu, povezujući ga s funkcionalnim imperativima, jačajući istodobno komunikaciju i solidarnost među "članovima" te mržnju i prezir prema "nečlanovima" društva); (d) izjednačavanja individualnih prava – vojna je etika temelj supstitucije osobnih odnosa pojedinaca i uglednika korporativnih grupa teritorijalnim vezama s apstraktnom državom i "vladatorom", a nastojanje na "stvaranju masovne odanosti ... proizvodi individualizam", uklanjajući odnose utemeljene na askriptivnom statusu pojedinaca u korporativnim grupama (Barbera, 1998., 105-110). Spomenuti procesi, svojstveni organiziranu ratovanju, šire svoj utjecaj na sve šira područja društvenoga i kulturnoga života – "kako rat transformira narod u vojsku i vojsku u državu, on ubrzava i centralizaciju vladavine i atomizaciju društva" (Barbera, 1998., 111).

POSTHLADNORATOVSKA DRUŠTVA KAO "POSTVOJNA" DRUŠTVA "BEZ RATA" I SUDBINA STRUKTURA ORGANIZIRANOGA NASILJA U PORETKU "S ONU STRANU MODERNOSTI"

Nudi li promijenjeni posthladnoratovski "globalizirani" ambijent istodobno i mogućnost demilitarizacije – uklanjanja globalnih (ako ne već i lokalnih) oružanih sukoba kao modela razrješavanja konflikata te, u skladu s tim, marginalizacije (opadanja "centralnosti") društvene uloge struktura organiziranoga nasilja/vojne moći? Kako je kraj hladnoga rata utjecao na status struktura organiziranoga nasilja u sociologijskim projekcijama/anticipacijama postmodernih društvenih poredaka?

"*Postvojna*" društva "bez rata". Na podlozi pretpostavke o nastupajućoj "eri u kojoj rat – barem između supersila i glavnih europskih sila – više nije osnovni, još manje neizbježan, način razrješavanja konflikata",¹⁰ Moskosi razvija koncept nastupajućega "društva bez rata" (*warless society*) (Moskos, 1992., 3),¹¹ posebno razmatrajući posljedice societalnih promjena na strukturu i funkcije oružanih snaga. Nastavljajući sociologijsku tradiciju identificiranja pacifikacije/demilitarizacije i socijalne evolucije/modernizacije (od "društva rata" prema "društvu mira"), Moskosi iznosi hipotezu prema kojoj se društva, u interakcijskom odnosu s promjenama formata oružanih snaga, transformiraju od "društava ratne spremnosti" – npr. većina zemalja NATO-a i Varšavskoga pakta od 1950-ih do 1960-ih – preko "društava ratnog odvratanja" – npr. SAD, Kanada, Velika Britanija, ali i SSSR 1970-ih i 1980-ih – prema "društvima bez rata" – smjeru u kojem se kreću posthladnoratovske zemlje Zapadne Europe i Sjeverne Amerike (Moskos, 1992., 5-6). Društva bez rata karakterizira promijenjen odnos vojno-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

ga i civilnoga sektora (u odnosu na "prethodne" tipove društva) u nizu dimenzija – "novačenje" u alternativnu vojno-civilnu službu postaje reprezentativno za mlađu populaciju obaju spolova (za razliku od "isključivo vojnoga" reprezentativnog za mušku populaciju, odnosno "profesionalnoga" modificiranog djelovanjem tržišta rada); "članska identifikacija" pripadnika oružanih snaga postaje "građanska" (*civic*), za razliku od prethodnih "institucionalnih" i "zanimajskih"; "stajalište javnosti prema vojsci" postaje "skeptično" (za razliku od stajališta "potpore", odnosno "ravnodušnosti" ranijih razdoblja) itd. – iako obilježja ranijih tipova društava "perzistiraju i u eri društva bez rata" (Moskos, 1992., 9).

Dok Moskosova skica "društava bez rata" njihovo oblikovanje tek deklarativno promatra kao ishod međusobnog utjecaja društvenih promjena i strukturalno-funkcionalne transformacije oružanih snaga – "odnosa koji je oblikovan vjerojatnošću rata" (Moskos, 1992., 6) – u uvjetima pretpostavljenoga posthladnoratovskog opadanja stupnja ratne prijetnje, pretpostavke nastanka "postvojnoga društva" (*post-military society*) M. Shawa (1991.), u odnosu na evolucionističkim shematizmom opterećenu Moskosovu hipotezu, znatno su razgovjetnije formulirane. Postvojno društvo oblikuje se kao ishod niza komplementarnih, no istodobno i kontradiktornih, procesa, označujući "udaljavanje od stanja u kojem su, sredinom 20. stoljeća, (vojska i militarizam) dominirali socijalnim odnosima i kulturnim oblicima na izravan i često opresivan način" (Shaw, 1991., vii-viii), ali i "tranzicijske" uvjete obilježene "neizvjesnošću (bez presedana u 20. stoljeću) u pogledu uloge rata i vojnih institucija u društvu" (Shaw, 1991., 1). Suprotstavljajući se hipotezi o trendu progresivne militarizacije svijeta, Shaw iznosi mišljenje prema kojem porast razine "ratnih priprema" (*military build-up*) ne uključuje nužno i "militarizaciju", zato što je upravo sve veće hladnoratovsko naoružavanje zapravo "korespondiralo s djelomičnom demilitarizacijom društva" (Shaw, 1991., 13). Odnos (prividno) kontradiktornih procesa militarizacije i demilitarizacije mijenja se, a oni se na planu različitih društvenih struktura odvijaju simultano – tako se npr. "militarizacija elitne politike ili ekonomske strategije odvija ruku pod ruku s demilitarizacijom masovnoga zapošljavanja, života i politike" (Shaw, 1991., 14). "Klasični" ili "masovni militarizam" – fenomen koji se u kontekstu uspona nacionalne države, "naoružanoga naroda", nacionalizma i opće vojne obveze "od svojih revolucionarnih korijena u Francuskoj razvio do naivnih patriotizama desetljeća prije Prvog svjetskog rata i ideoloških nacionalizama Drugog ... ostvarujući (u svjetskim ratovima) svoj vrhunac" – suprotno očekivanjima "socioloških optimista", postao je "de-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

finirajućom karakteristikom 'modernog' industrijskog socijalnog poretka", pri čemu su "industrijalizacija, državna birokracija i nova sredstva masovne ideologijske difuzije" činili njegove "bitne sastojke" (Shaw, 1991., 64). U "postindustrijskim društvima" mijenja se način na koji rat i pripreme za rat utječu na društvo. Dolazi, naime, do "diferencijacije i specijalizacije militarizma" te porasta izdvojenosti (tehnološke, ali i političke) aktivnosti "ratnih priprema" iz matice društvenoga života (Shaw, 1991., 23). U takvu postvojnomo društvo – iz kojega vojske i ratovi ipak nisu iščeznuli – militarizam poprima "više ideologijsku i kulturnu, negoli sociostrukturalnu formu", koja je "utemeljena na relativno univerzalnoj 'kulturi naoružavanja' koja se primarno širi iz SAD" (Shaw, 1991., 126). Slabljenje militarizma (tj. trend demilitarizacije) Shaw povezuje s općim "promjenama koje su dovele do slabljenja raznovrsnih formalnih asocijacija i ideologija (agresivnoga nacionalizma, tradicionalne religije i masovnih radničkih pokreta industrijskoga društva) te njihova podređivanja konzumerističkom kapitalizmu i masovnoj kulturi" (Shaw, 1991., 93). No societalna je demilitarizacija tek dijelom proizvod općih "sekularnih promjena" (u gospodarstvu, socijalnoj organizaciji i kulturi društava i njihovih oružanih snaga) – ona "iznad svega" ovisi o kontekstu međudržavnih odnosa. Proširujući sociološki analizu demilitarizacije razmatranjem njezinih geopolitičkih aspekata, Shaw zaključuje da "nema ničeg automatskog u vezama između opće socijalne promjene i promjene vojnih odnosa između država" (Shaw, 1991., 181), tj. da se "rat i militarizam ne javljaju izravno iz unutarnjih odnosa u društvima ... (već su) ... više no druge socijalne aktivnosti i institucije proizvodi internacionalnog sustava država" (Shaw, 1991., 30). Tako "rastuće demilitarizirana društva postoje ... u još uvijek visokomilitariziranom svijetu nacionalnih država", koje, iako redefiniiraju karakter vojne participacije svojih državljana, ne odbacuju koncept nacionalnih interesa, kao ni mogućnosti njihova ostvarivanja vojnom mobilizacijom (Shaw, 1991., 181). To je istodobno i razlog zbog kojeg vojne institucije i vrijednosti (makar ne više i "masovne" te uvelike "civilijanizirane") zadržavaju važnost u postvojnomo društvima. Shaw uočava da je njihova institucionalna marginalizacija obilježena paradoksom – naime, "iako oružane snage (i nadalje) troše velike ekonomske resurse te raspolažu ekstremno smrtonosnim sredstvima nasilja, one (uključujući i socijalne grupe u kompleksu vojne industrije, koje o njima izravno ovise) čine sve manji i izoliraniji dio društava kojima pripadaju" (Shaw, 1991., 134-135). No kao što "postindustrijalizam" i "postmodernizam", kao definirajuće karakteristike kraja 20. stoljeća, ne ukidaju industriju i modernost, tako ni "postmilitarizam", us-

prkos tome što ih transformira, ne udaljuje vojsku i militarizam "iz centralnih položaja u socijalnoj strukturi". Stoga postvojno društvo ima "dva lica": (a) ono relativno manjih profesionaliziranih i "tehnologiziranih" oružanih snaga te kulture i ideologije militarizma prilagođenih masovnoj potrošačkoj kulturi; te (b) ono obilježeno "velikim i rastućim prostorom za nemilitarizirani život", permanentnom 'revolucijom povećanih očekivanja' pojedinaca te porastom "transnacionalizma ekonomskih, kulturnih i socijalnih odnosa" (Shaw, 1991., 184-186). Njegov "mirovni potencijal" može biti ostvaren tek uz nove načine strukturiranja i upravljanja "još uvijek anarhičnim" međunarodnim odnosima. Pritom se pojava postvojnih socijalnih odnosa i prilike za prerastanje postvojnoga društva u "društvo mira" (*peaceful society*), prema Shawu, javlja i kao posljedica "ironične subverzije militarizma uslijed (djelovanja) ratnih priprema samih" (Shaw, 1991., 186).¹²

Strukture organiziranoga nasilja u "postmodernom poretku". Kakva je sudbina "modernih" vojnih institucija/struktura organiziranoga nasilja u poretku "s onu stranu modernosti"? Znači li "vjerovanje da stanje postmodernosti implicira stvarnu, kvalitativnu socijalnu promjenu" istodobno i da, primjerice, koncept "postmoderne vojske" možda označuje i "potpuno nestajanje vojske" (Booth i sur., 2001., 338)? Identificirajući "postojeće osnovne institucionalne trendove" koji naznačuju obrise oblikovanja "postmodernoga sustava", Giddens iznosi i "utopijsko realističnu" pretpostavku o transformaciji institucionalnoga područja vojne moći u takvu "budućem" poretku. Naime, ovaj autor drži da "postoji snažan element realizma u (utopijskoj) anticipaciji svijeta bez rata", jer je "takav svijet imanentan samom procesu industrijalizacije rata kao i promijenjenom položaju nacionalnih država na globalnom planu", tj. jačanju sličnosti interesa država – "uglavnom učvršćenih granica" – uslijed sve veće međuovisnosti na globalnom planu (Giddens, 1997., 169) te djelovanja mirovnih pokreta. No, istodobno, alternativu rastvaranju "vojne moći" u "demilitarizacijom" prožetom poretku postmodernosti predstavljaju podjednako "realistični" rizici vezani uz posljedice mogućega nuklearnog sukoba ili velikih konvencionalnih ratova, jer "nikakva historijska teleologija ne jamči da ova druga inačica postmodernosti neće istisnuti prvu" (Giddens, 1997., 173).

Naznačenu ambivalentnost razvojnih perspektiva Beck, nesklon "skoku u postmodernu" (Beck, 2001., 79), promatra kao proizvod nikad dovršene dijalektike modernizacije i protomodernizacije (Beck, 2001., 23) te je drži ugrađenom u proces "refleksivne modernizacije" – "samoukidanja i samopromjene" industrijske (jednostavne) moderne na prijelazu u "druugu" (refleksivnu) modernu. Refleksivna modernizacija,¹³ uz

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

"radikalizaciju moderne" koja nudi mogućnost "globalne i demokratske svjetske civilizacije", otvara i prostor "utapanja u protumodernizaciji", tj. "modernizacije barbarstva", koja uključuje i "ponovno oživljavanje predodžbi o neprijateljima i ratove" (Beck, 2001., 23-24). Suprotstavljene se inačice budućnosti oblikuju na prijelazu iz "polumodernog" industrijskog društva u "društvo rizika", u kojem "linearni rast racionalnosti dolazi do svojih granica" i u kojem se, kao "rezultat najnaprednije racionalizacije", zajedno s "uspjesima modernizacije", uspostavlja i neizvjesnost te nemogućnost kontrole njezinih učinaka (Beck, 2001., 52). U društvu rizika institucije jednostavne moderne postaju "zastarjele" jer "zakazuju" zbog nemogućnosti ovladavanja modernizacijskom dinamikom inovacija, proizvedenim socijalnim, političkim, ekološkim i individualnim rizicima (Beck, 2001., 41). Beck mjesto na popisu takvih "institucija zombija, koje su povijesno već odavno mrtve, ali ipak ne mogu umrijeti" dodjeljuje i posthladnoratovskim "vojskama bez neprijatelja" (Beck, 2001., 214). No istodobno u sklopu razmatranja prirode trajne "dijalektike modernizacije i protumodernizacije", ovaj autor, odstupajući od prethodno spomenute karakterizacije vojnih institucija kao "zastarjelih", smješta "industrijalizaciju ratovanja", "opću vojnu obvezu", "militarizaciju cjelokupnog društvenog života" itd. u skup manifestacija "noćne strane" modernizacije (Beck, 2001., 102-103) – drugim riječima, promatra ih kao izraze (i nadalje aktualnih) vitalnih potencijala "moderne" protumodernizacije.¹⁴ Utoliko na pouzdanosti gubi i dijagnoza o nužnosti "umorstva" ili "čišćenja" zastarjelih ("vojnih") institucija, koju scenarijem "radikalizirane modernizacije" prognozira Beck (2001., 216).

ZAKLJUČAK

Iako oblikovani na podlozi konjunktornog optimizma "ranoga" posthladnoratovskog razdoblja (s početka 1990-ih), a dijelom i na ekstrapolacijama trendova opadanja vojne potrošnje u prethodnim desetljećima, koncepti "društva bez rata" i "postvojnog društva", koji vrijede ograničeno u svijetu "razvijenih", ipak ne podliježu radikalnim interpretacijama (de)militarizacije u globalnom ambijentu te skreću pozornost na proturječne aspekte "vojne kristalizacije" posthladnoratovskih društava/država. Pritom se čini da je analiza društvenih fenomena vezanih uz strukture organiziranoga nasilja te predviđanje njihovih razvojnih perspektiva, uz ostalo, otežana upravo perzistentnošću obrazaca ophođenja s ovim tematskim kompleksom ugrađenim u sociologijsku istraživačku tradiciju. Sklonost supstituiranju analiza društvenih struktura i procesa ponudama utopijskih prognoza jest, kao dug spomenutoj tradiciji, razaznatljiva i u teorijama prostorno-vremenski

lokaliziranih "postvojnih" društava "bez rata" i u "realistično utopijskim" projekcijama demilitariziranih "postmodernih" socijalnih poredaka. Ako sociologija uistinu nudi jedan od "oblika znanstvene samosvijesti modernosti" (Sztompka, 1999., 69), tada se uporna opstojnost modela zaziranja od "realizma" primjerenoga razmatranju društvenih struktura organiziranoga nasilja možda može razumjeti i kao specifičan disciplinarni – ne i najprimjereniji – oblik suočavanja s vlastitom "nečistom savješću", zbog iznevjerenih "izvornih" pacificirajućih aspiracija/namjene discipline. Iako "organizirano nasilje i red/poredak" jamačno "tvore čudan par" (Bredow, 2003., 87), nastojanje na razumijevanju/objašnjavanju temeljnih determinanti društvenoga razvoja pretpostavlja i konfrontiranje sa spomenutom "začudnošću" i lišavanje privilegija udobnosti koju pruža nedvosmisleno identificiranje modernizacije i "progresivne" demilitarizacije društava.

BILJEŠKE

¹ Sintagma "strukture organiziranoga nasilja" u radu primarno označuje kompleks fenomena vojne moći, institucija i djelovanja.

² Tako A. Comte u 51. lekciji "Tečaja pozitivne filozofije" (iz 1830.) primjećuje da je "vojni režim kojem je društvo bilo tako dugo i tako potpuno potčinjeno...ispunio važnu i neophodnu funkciju...u općem progresu čovječanstva": (1) pod utjecajem "vojnog duha" omogućena je društvena podjela rada eliminiranjem "sretne spontanosti" izoliranih obitelji; (2) "takva (vojnička) egzistencija razvija običaje regularnosti i discipline", a "primitivna društva nisu mogla stvarno naučiti red niti u jednoj drugoj školi osim u ratnoj"; (3) zbog potreba ratnih ekspedicija ili zajedničke obrane uspostavlja se "trajno udruživanje"; (4) "prirodni uspon ratničkog duha" bio je nužan za "prvobitnu konsolidaciju političkih društava" te je "upravljao njihovim stalnim povećavanjem". Comte zaključuje da su "društvene, a naročito političke osobine vojne aktivnosti...potpuno suglasne s visokom civilizatorskom funkcijom koju moraju vršiti" (Comte, 1989., 291-292).

³ "Ljudski rod od sustava vladalačkog ili vojničkog prelazi na sustav upravni ili industrijski" (Saint-Simon, prema Fiamengo, 1966., 36), tj. društvo prelazi iz sustava vojne vlasti ("u doba neprosvijećenosti") u industrijski poredak – "prosvijećeno društvo" (Saint-Simon, 1979., 216-217); "(militaristički) politeizam", prema Comteu, druga je podetapa početnog, primitivnog ili teološkog stadija društvene evolucije, razdoblja "stvaranja narodnih zajednica i mnogih država" (prema: Fiamengo, 1966., 144-145); "vojnički" tip društva prethodi "industrijskom" (Spencer, 1965.); "vojna demokracija" u F. Engels – L. Morganovoj periodizaciji odgovara "višem stupnju barbarstva", kao razvojnoj međuetapi između "divljaštva" i "civilizacije" (Engels, 1979.), itd.

⁴ Elementi ovoga pristupa zastupljeni su u radovima R. Arona, koji u studiji iz 1962. uz "ekonomski" i "politički" identificira i postojanje (autonomnog) "vojnog" režima "u svakoj zajednici" (Aron, 2001., 363) i S. Andreskog, koji "spособnost prinude kroz uporabu ili prijetnju uporabom nasilja" drži "nederiviranim" oblikom moći, koji, za razli-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

ku od npr. ekonomske, ne može biti reduciran na ostale oblike moći (Andreski, 1968., 25).

⁵ Giddens naglašava da je tek modernoj nacionalnoj državi svojstveno uspješno polaganje prava državnog aparata na monopol nad sredstvima nasilja te podudaranje njihova administrativnoga dosega s teritorijalnim granicama (Giddens, 1987., 18). S ovog polazišta Giddens upozorava na dvojbenost opravdanosti Weberova (1978., 902) zasnivanja "opće" definicije države ("političke zajednice") – koja "može ograničiti svoju socijalnu akciju na golo održavanje svoje dominacije (vlasti) nad teritorijem" – na karakteristikama "modernog tipa države" (Weber, 1978., 56), jer ono umanjuje znatne razlike između tradicionalne države i moderne (nacionalne) države upravo u tom pogledu. Na "povijesnu" osporivost univerzalnosti Weberove definicije upućuje i Tilly (1994., 70).

⁶ Giddens primjećuje da interna pacifikacija i povlačenje vojske iz izravna sudjelovanja u unutarnjim poslovima države koincidiraju s razdobljem "produženog mira" u 19. stoljeću, kada u društvenoj teoriji nastaju koncepcije koje uključuju pretpostavku o intrinzičnoj pacifističkoj prirodi industrijskoga kapitalizma u odnosu na ranija "vojna društva". Mann (1993., 402) sličan kontekstualni povod za sociologijsko "zanemarivanje važnosti (uloge) vojne organizacije u modernom društvu" nalazi u "neobičajenom razdoblju geopolitičkog i socijalnog mira na Zapadu...od kraja Drugog svjetskog rata."

⁷ Na pojavu vojno uvjetovane "segmentalne participacije" – "pasivne demokratizacije" upozorava već Weber (1978., 986-987), konstatirajući da "moderna vojska..., iako je posvuda bila sredstvo razbijanja moći uglednika, nije sama po sebi niti na koji način služila kao poluga aktivne, već tek pasivne demokratizacije", čemu je pogodovala činjenica da "moderna vojska počiva na birokratskom opremanju i opskrbljivanju".

⁸ Zajedničke elemente različitih manifestacija *provincijalnoga društva*, sastavljenog od mnogih autonomnih *korporativnih* grupa, čine: pluralitet i fragmentiranost (javnog) autoriteta/vlasti; dominacija "pradavnih" običaja kao osnova reglementacije; lojalnost korporativnim grupama; specifično shvaćanje dužnosti i ("kontingentnih", a ne "inherentnih") prava pojedinaca (Barbera, 1998., 38-41). *Političko društvo* predstavlja tip socijalnoga poretka u kojem na ograničenom prostoru "niti jedna (*supsidijarna*) grupa ne može službeno posredovati između pojedinca i države" niti pretendirati na pravo da u ime svojih članova posreduje ili daje posebnu interpretaciju "vladinim" instrukcijama (kodeksima ponašanja, ukazima, zakonima itd.) (Barbera, 1998., 1-2).

⁹ Barbera ističe da postoji "funkcionalna povezanost između nacionalnog rata i masovne demokracije – prvi dodjeljuje pušku, a druga izbornu kuglicu, u ruke svake odrasle osobe" (Barbera, 1998., 109).

¹⁰ Spomenuto istodobno ne znači i "trenutačni kraj nasilja širokih dimenzija...-...regionalnih konflikata, unutardržavnih ratova, etničkih borbi i intervencija velikih sila unutar (njihovih) sfera utjecaja" (Moskos, 1992., 3).

¹¹ Ocjenjujući Moskosovu formulaciju teze o društvu bez rata "optimističnom, no ne i utopijskom", Dandeker ističe da ona izbjegava

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIC, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

zamku teze o "kraju povijesti", pri čemu njome prepoznato "izbacivanje rata i vojne moći iz odnosa između razvijenih kapitalističkih društava" država-matica (za razliku od onih s periferije) rehabilitira očekivanja teoretičara društva 19. stoljeća kao "ispravna", no "ponešto preuranjena" (Dandeker, 1998., 141-142).

¹² Utoliko se oblikovanje postvojnoga društva može promatrati i kao posljedica djelovanja "refleksivne modernizacije" (Beck, 2001.) militarizacije, učinci koje transformiraju njezine pretpostavke.

¹³ Ovim terminom Beck označuje proces "samosučeljavanja posljedica modernizacije s njezinim osnovama", tj. "prijelaz iz industrijske epohe moderne u epohu rizika (koji se) odvija nehotice, nezamijećeno, prisilno, u sklopu osamostaljene dinamike modernizacije po modelu latentnih usputnih posljedica" (Beck, 2001., 42-43).

¹⁴ Spomenuta nedosljednost, koja se ne može uvjerljivo objasniti tek navodnim "dijalektičkim proturječjima", upućuje na razmjerno arbitrarnu katalogizaciju društvenih institucija i procesa kao jednoznačno "protumodernih". Svojevrsna (programatska?) pristranost i shematizam o kojima je riječ posebno se jasno manifestiraju stajalištem po kojem "provedena demokracija ukida sposobnost i spremnost za obranu jednako kao što, obratno, militarizacija društva ... potkopava i rastvara demokraciju" (Beck, 2001., 133-134).

LITERATURA

Andreski, S. (1968.), *Military Organization and Society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Aron, R. (2001.), *Mir i rat među narodima*. Zagreb: Golden marketing.

Barbera, H. (1998.), *The Military Factor in Social Change. From Provincial to Political Society (Volume 1)*, New Brunswick-London: Transaction Publishers.

Beck, U. (2001.), *Pronalaženje političkoga. Prilog teoriji refleksivne modernizacije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Booth, B., Kestnbaum, M. and Segal, D. R. (2001.), Are Post-Cold War Militaries Postmodern?. *Armed Forces and Society*, 27 (3): 319-342.

Bredow, W. von (2003.), The Order of Violence. Norms, Rules, and Taboos of Organized Violence and the De-legitimization of the Military. U: G. Caforio (ur.), *Handbook of the Sociology of the Military* (str. 87-98).

Comte, A. (1989.), *Kurs pozitivne filozofije*. Nikšić: Univerzitetska riječ.

Dandeker, C. (1994.), New Times for the Military: Some sociological Remarks on the Changing Role and Structure of the Armed Forces of the Advanced Societies. *British Journal of Sociology*, 45 (4): 637-654.

Dandeker, C. (1998.), A Farewell to Arms? The Military and the Nation-State in a Changing World. U: J. Burk (ur.), *The Adaptive Military. Armed Forces in a Turbulent World* (str. 139-161). New Brunswick-London: Transaction Publishers.

Engels, F. (1979.), Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države. U: A. Dragičević, V. Mikecin i M. Nikić (prir.), *Glavni radovi Marxa i Engelsa*. Zagreb: Stvarnost.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

Fiamengo, A. (1966.), *Saint-Simon i Auguste Comte*. Zagreb: Matica hrvatska.

Giddens, A. (1987.), *The Nation-State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Giddens, A. (1997.), *The Consequences of Modernity*. Stanford, California: Stanford University Press.

Mann, M. (1987.), War and Social Theory: Into Battle with Classes, Nations and States. U: C. Creighton, M. Shaw (ur.), *The Sociology of War and Peace* (str. 54-72). Dobbs Ferry, N.Y.: Sheridan House Inc.

Mann, M. (1993.), *The Sources of Social Power (Volume II). The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge University Press.

Moskos, C. C. (1992.), Armed Forces in a Warless Society. U: J. Kuhlman i C. Dandeker (ur.), *Armed Forces after the Cold War*. Munich: German Armed Forces Institute for Social Research (SOWI), FORUM International, (13): 3-10.

Saint-Simon, C.-H. de (1979.), *Izbor iz djela (Katekizam industrijalaca)*. Zagreb: Školska knjiga.

Shaw, M. (1991.), *Post-Military Society. Militarism, Demilitarization and War at the End of the Twentieth Century*. Philadelphia: Temple University Press.

Spencer, H. (1965.), *Principi sociologije (izbor)*. U: R. Supek, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*. Zagreb: Matica hrvatska.

Sztompka, P. (1999.), *The Sociology of Social Change*. Oxford, UK – Malden, Massachusetts, USA: Blackwell Publishers.

Tilly, C. (1994.), *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Cambridge MA – Oxford UK: Blackwell.

Tilly, C. (Tili, Č.) (1997.), *Suočavanja sa društvenom promenom. Makro društvene strukture, procesi i komparacije*. Beograd: Filip Višnjić.

Weber, M. (1978.), *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology (Vol. I and II)*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Theories of Social Modernization and Structures of Organized Violence

Tomislav SMERIĆ, Zdenko ZEMAN, Gabrijela SABOL
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The central thesis of this article is that one of the key premises of the macrosociological theories of the 19th century – the "pacifist" idea of the progressive elimination of violence from the life of modern society – should be corrected by the approach which will not ignore the persisting coexistence of "organized violence" (here, primarily, military power and institutions) and modern social "order". Insight in such coexistence is clearly articulated and

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 925-946

SMERIĆ, T., ZEMAN, Z.,
SABOL, G.:
TEORIJE DRUŠTVENE...

established in some recent sociological theories of social modernization by recognizing the autonomous role of "structures of organized violence". In that context "autonomous" means that the modernizing effects of "military factor" are no longer reduced to mere derivatives of impacts of "higher order" factors (economic, political, ideological, technological etc.), but are interpreted as effects of the instance characterized by its own (specific) developmental logic and dynamics – always in interaction with the other fundamental developmental dimensions. The aforementioned finding also calls for caution regarding the theoretical attempts to identify modernization and "progressive" demilitarization of post-cold war societies.

Theorien der Gesellschaftsmodernisierung und Strukturen organisierter Gewalt

Tomislav SMERIĆ, Zdenko ZEMAN, Gabrijela SABOL
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Im Artikel wird die Ansicht vertreten, dass eine der Schlüsselprämissen der makrosoziologischen Theorien des 19. Jahrhunderts – der "pazifistische" Gedanke von einer progressiven Eliminierung von Gewalt aus dem Alltag der modernen Gesellschaft – korrigiert werden muss, und zwar durch einen Ansatz, der die persistierende Koexistenz von "organisierter Gewalt" (hier vornehmlich Militär und Institutionen) einerseits und der modernen Gesellschaftsordnung andererseits nicht außer Acht lässt. Eine Einsicht in diese Koexistenz ist bereits in einigen rezenten soziologischen Theorien zur Gesellschaftsmodernisierung artikuliert und durchgesetzt worden, da nämlich die Autoren die autonome Rolle von "Strukturen organisierter Gewalt" jeweils klar erkannt haben. "Autonom" heißt in diesem Kontext, dass die vom "Militärfaktor" ausgehenden Modernisierungseffekte nicht mehr nur auf Faktoren "höheren Ranges" (ökonomische, politische, ideologische, technisch-technologische usw.) reduziert werden. Vielmehr interpretiert man seine Wirkung als die einer Instanz, die über eine eigene (spezifische) Entwicklungslogik und -dynamik verfügt und stets mit anderen grundlegenden Entwicklungsdimensionen interagiert. Der genannte Befund lässt Vorsicht angeraten sein auch in Bezug auf theoretische Versuche, die Modernisierung und "progressive" Demilitarisierung in Gesellschaften zu identifizieren, die in der Zeit des Kalten Krieges existierten.